

Lilleengen – en familiehistorie

Børre Larsen ble født i 1834 på Presthaugen som var en husmannsplass under Prestegarden i Vardal. Foreldrene var Berte Nielsdatter og Lars Olsen. Børre var yngstemann i barneflokket på sju. Fra 1855 arbeidet Børre på veganlegget fra Gjøvik til Odnos. I 1858 giftet han seg med Inge Andrea Pedersdatter Bysæter. Han flyttet til Stangstuen i 1858, kjøpte plassen i 1863, og tok stedsnavnet som etternavn. I 1868 kjøpte Børre plassen Engen ved Nygårdstuen i Hunndalen og flyttet dit. Han kalte stedet for Lilleengen og etablerte på denne måten slektsnavnet. Her bygde han og Inge Andrea opp det som skulle bli et forretningskonglomerat og familiedynasti.

Inge Andrea og Børre fikk ni barn. Tre av sønnene, Bernt, Mathias og Ole ble med tiden medeiere i industri- og eiendomsselskapet, som de etter farens død utviklet videre. Gjennom nærmere 100 år var Hunndalen og Vardal preget av denne virksomheten, som ga utkomme til hundrevis av familier.

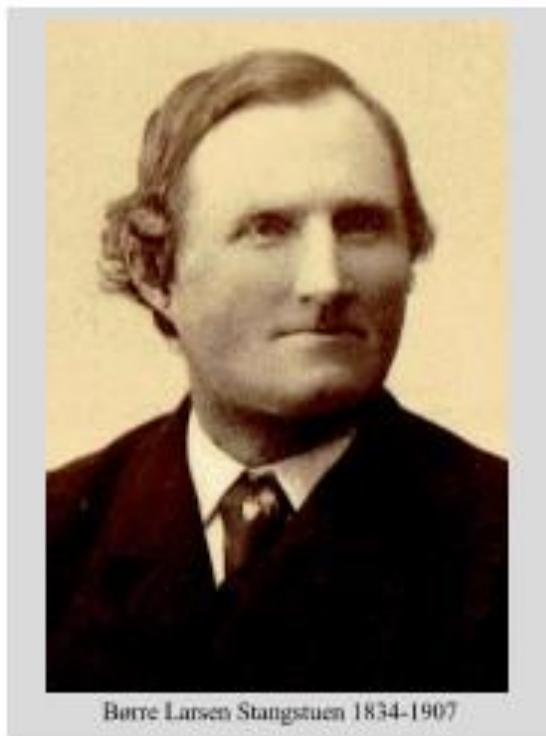

Inge Andrea Bysæter og Børre Larsen Lilleengen

Våningshuset i Lilleengen

Børre Larsen Stangstuen

Børre Larsen Stangstuen 1834-1907

1792. Da de giftet seg i 1815 var Lars tjenestedreng i Prestegarden og Berte tjener på nabogarden Hørstad. Som gifte måtte de ha et sted å bo, og løsningen ble at Lars ble husmann på Presthaugen. Av de sju barna de fikk, døde de fire eldste før de var ett år. En av sønnene ble døpt Lars etter faren. Han giftet seg med Syverine Aamodt. Lars og broren Børre ble dermed naboer, på hver sin side av Hunnelva. Børre var yngste barn av Berte og Lars og ble født i 1834. Husmannsplassen Presthaugen ligger midt i Prestmarka. Børre fikk fra barnsben av en forkjærlighet for skogen, noe som kom til å prege ham så lenge han levde. Som alle andre husmannsbarn måtte også Børre få sine arbeidsoppgaver på bruket. Det var stell og gjeting av dyr, innhøsting og arbeid med ved. Husmannen hadde arbeidsplikt, og så snart Børre var stor nok, fulgte han faren til Prestegarden.

Børres foreldre og søsken

Børre Larsen ble født på Presthaugen som var en husmannsplass under Prestegarden. Moren, Berte Nielsdatter f. 1791, hadde vært tjenestepike på Hørstad. Faren Lars Olsen f. 1792, var tjenestedreng i Prestegarden for han ble husmann. Berte og Lars fikk sju barn. Ole, den eldste, døde som liten. Sønnene Ole, f. 1820, Nils og Andreas utvandret til USA. Lars, f. 1826, giftet seg med Syverine Aamodt. Barna til Berte og Lars:

1. Ole Larsen Haugen (1815-1816)
2. Nils Larsen Haugen (1817-) USA
3. Ole Larsen (1820-) USA
4. Andreas Larsen (1823-) USA
5. Lars Larsen Aamodt (1826- 9
6. Mathea Larsdatter (1830- 9
7. Børre Larsen Stangstuen (1834-1907)

Børre Larsen Stangstuen var husmannsgutten fra Vardal som skulle komme til å skape et familiedynasti og et forretningskonglomerat. På sitt mest omfattende besto virksomheten av sju gardsbruk, 12000 mål skog, sagbruk, trevarefabrikk, frøenseri, tredreieri, mølle, landhandel og bakeri. Med endringer som følge av konjunkturer og varierende eierforhold, varte driften i godt over 100 år. Børre Stangstuen var i sine velmaktsdager den innovative og dristige lederen som satset der andre ikke turte, og som oftest vant. Han var det selvskrevne overhode for sin tallrike familie og hadde også sterke interesser innenfor det lokale kulturelle og religiøse liv.

Unge år

Børre Larsen ble født på Presthaugen som var en husmannsplass under Prestegarden. Foreldrene var Berte Nielsdatter, f. 1791, og Lars Olsen, f.

Hans Henrik Thaulow Borchgrevink 1818-1898

En evnerik gutt

Hans Peter Borchgrevink var sogneprest i Vardal 1822 til 1863 og han skulle få stor betydning for Børres liv og virke. Sønnen, Hans Henrik Thaulow Borchgrevink, var personellkapellan hos faren fra 1846, og han opprettet en privatskole for evnerike ungdommer i Vardal. Etter konfirmasjonen i 1849 arbeidet Børre som tjenestegutt for sognepresten. Fordi han framsto som en oppvakt gutt, ble han viet spesiell oppmerksomhet og fikk et ekstraordinært opplæringstilbud. Det er sannsynlig at undervisningen skjedde i denne private skolen som prestesønnen drev.

Børre hadde en god tid hos sogneprest Borchgrevink. Her fikk han kunnskap som ble grunnlaget for det som han videre skulle oppnå som industrigründer og forretningsmann. Allikevel var det de enkle gleder han satte mest pris på. Han fortalte senere i livet at

Hans Peter Borchgrevink var sogneprest i Vardal fra 1822 til 1863. Han drev prestegarden på en fremragende måte og sørget for forbedring av hus og jord. Den hvite bygningen er presteboligen som var ferdig til Borchgrevinks avgang i 1863. Den mørke bygningen i bakgrunnen, var den tidligere presteboligen og lå der hvor den nye ble bygget. Etter flyttingen ble den benyttet som bolig for forpakteren og arbeidsfolket.

han aldri hadde vært mer fornøyd enn når han som gjetergutt i prestegarden fikk med seg god graut og et fullt to-potts spann med mjølk. «Det var ei gild tid», syntes han.

Børre Larsen på Stangstuen

I perioden 1855 til 1859 ble «Odneschausséen» bygget fra Gjøvik til Odnos. For å ivareta husholdning og drift ble det engasjert ektepar som bosatte seg på stedet. De første beboerne var Berte og Christian Bysæter. De ble boende på Stangstuen kun et par år før de flyttet til Bysetra i 1858. Christian var bror av Inge Andrea Bysæter. Foreldrene var Peder Didriksen Bysæter og Berte Gulbrandsdatter Bjugstad. Inge Andrea var gift med Børre Larsen og de flyttet til Stangstuen da Berte og Christian flyttet ut.

Stortingsvedtak om Odneschausséen

Stortinget vedtok høsten bygging av veg mellom Gjøvik og Odnos. I Christiania Intelligenssedler blir dette omtalt slik: «Fra Vardal skrives at det af sidstafholdte Stovthing besluttede veiarbeide imellem Vardal og Land fra den vestre Mjøsbred til den nordlige ende av Randsfjorden ere påbegynt under Ledning av 3 Ingeniører, under gården Hunds eiendele, der grændser til Gjøvigs grund, saavel som ved Vardals Præstegaard, med en Arbeidsstyrke som daglig vaxer og som skal bringes til 400 Mand. I løbet av Vinteren skal Arbeidet i den stränge Aarstid fortsætte med Steenarbeidet, bestaaende i Udminering av Fjeldgrundene, fremkjøring av Steen og sammes Muring. I Løbet av et Aar vil forhaabentlig den halve Deel af Veianlegget, nemlig den til Mustad, være ferdigt, og inden den tid skal Veibestyrelsen have til Hensigt at indgaae til Regjeringen med Forslag om at forlænge Veien til Stranden ved den vestre Mjøsbred og der at lade opføre en heustegsmæssig Brygge for Dampskibenes».

I 1855 fikk Børre Larsen arbeid på veianlegget som på det meste beskjeftiget 400 mann. Han viste tidlig lederegenskaper og ble etter hvert bas for et arbeidslag. Kaptein Mostue hadde overordnet ledelse for prosjektet, og han var kjent for å være streng når han var ute på inspeksjon. En gang kom han ridende for å inspisere arbeidet som Børres lag drev med. Han fikk da se at Børre hadde lagt ut vegbredden med 8 tommer mer enn foreskrevet. Mostue forlangte å få en begrunnelse for dette. Børre hadde gjort sine egne praktiske vurderinger og svarte enkelt: «Å, det kæn nok vara godt å ha litt å gå på». Kapteinen forsto at dette var en fornuftig løsning. Uten å kommentere fortsatte han sin inspeksjon hos de andre lagene. Der hadde ingen

av disse gjort noe tilsvarende. Da anledningen bød seg ble baser og arbeidere samlet og Børre ble bedt om å stige opp på en stor stein. Kapteinen forkynte så: «Her ser dere avdelingens yngste bas, men den absolutt dyktigste».

Ved et veganlegg kreves det gode ferdigheter i å nivellere for å holde orden på høyder i terrenget og på ferdig veg. Her var Børre svært dyktig. Om dagen arbeidet han hardt på anlegget, og om natten måtte han ofte føre regnskap over utførte mengder og oppnådde akkorder. Da anlegget var ferdig fikk Børre en glimrende attest av kapteinen. Børre søkte, og fikk, kommunal stilling som vegvokter med ansvar for tilsyn og vedlikehold av strekningen som lå i Vardal. For dette hadde han 20 spd i året samt fri bolig i Stangstuen. Når han sent i livet skulle fortelle om seg selv begynte han oftest med: «Je var bære en vegaslusk je ama, tæl å byne mæ».

Ole Haavelsen Mustad 1810-1884

Det var noe dyrket mark i Stangstuen, men forgrunnlaget var for lite til å kunne holde det som i 1865 var registrert av dyr: en hest, fire kyr og åtte sauer. I 1863 gjorde derfor Børre avtale om å overta Øgardsetra. Skjøte forelå imidlertid ikke før i 1873. I 1865 hadde Statens alminnelige vegfond fått kjøpe på Stangstuen, utskilt fra Østre Mustad. I 1867 fikk Børre muligheten til å kjøpe bruket og fikk 31. mai dette år auksjonsskjøte. Da Børre hadde kjøpt Lilleengen og var vel etablert der, solgte han Stangstuen i 1875 til Ole Kristian Johannessen.

Tommeroppkjøper og driftsbestyrer

Allerede mens han arbeidet som vegvokter, kjøpte Børre opp tømmer og bestyrte hogging og drift for fabrikkeier Ole Mustad som hadde bygd sag i Brusveen i 1861. Fra 1874 bestyrte han også det nystartede Gjøvik Træsliperi i Hundalen. Bedriften brant i 1883, og Børre startet da tømmerhandel sammen med bankkasserer Peter Olsen. Peter var født på Snuggerud i 1840, men faren kjøpte i 1845 Tømmerstigen. Peter var eldste gutt men valgte å gi fra seg garden til fordel for broren Christian. Peter bodde som ungkar en tid på Nerby, men giftet seg i 1869 med Laura Kjøsterud som eide Sukkestad på Ø. Toten. I 1879 kjøpte han garden Breilid i Nordlia fra Otto Friis' konkursbo og flyttet dit.

Skogeieren

Etter at Børre var vel etablert i Engen, som etter hvert kalte Lilleengen, begynte han i 1870 å kjøpe store og små skogteiger. Det forholdet han hadde opparbeidet til Mustad ble holdt ved like etter flyttingen til Hundalen. Mustad startet i 1868 sin øksefabrikk i Åmodt hvor de hadde samarbeid med Børre om driftsvann fra Lundsfallat.

Forløpere for Totens Cellulosefabrikk var Gjøvik Træsliperi og Gjøvik Cellulosefabrikk. Nygårdstuen, med Lilleengen-familiens aktiviteter var nærmeste nabo. Børre Lilleengen hadde ansettelsesforhold i de to sistnevnte bedriftene.

Kontakt måtte det også være mellom Børre Larsen som eier av Nygårdstuen og Mustad som eier av Kallerud om felles grense. Børre fortalte også at Mustad hadde vært behjelpelig med et pengelån. Ole Mustad var ute etter skogeiendommer og startet sine oppkjøp i 1868 med garden Hørstad som hadde et stort skogareal. Senere samarbeidet han med Johannes Linnerud om flere oppkjøp. Fra 1874 var sønnen Hans Mustad medeier i firmaet O. Mustad & Søn. Han ble drivkraften i oppkjøp av skog og trelastvirksomhet. I Vardal og på Toten ble det kjøpt flere

Karikaturtegning av generalkonsul Christian Christophersen «med verden i sin hule hånd»

eiendommer, og på Nordmøre investerte Mustad i skog og trelasthandel sammen med generalkonsul Chr. Christophersen. I den forbindelse bestyrte Børre et par år skogene som karene hadde på Nordvestlandet.

Christophersen var en av Kristianias mest fram-tredende forretningsmenn og gjorde betydelige investeringer innenfor treforedling. På ruinene av nedbrente Gjøvik Tresliperi ble Gjøvik Tremassefabrikk bygget, med blant andre Johannes Linnerud og Chr. Christophersen som investorer. På slutten av århundret sviktet konjunktorene mens tremassefabrikken var oppe i en svært kostbar ombygging. Generalkonsulen hadde tatt den tyngste økonomiske risikoen, og så vel han som bedriften gikk konkurs i kjølvannet av dette. Med Christophersens kolossale investeringsportefølje blir det påstått at hans fallitt utløste det såkalte Kristianiakrakket 11. juni 1899.

Børre ble rammet av slag i 1902 og ble resten av livet preget av sykdommen. Etter dette foregikk alle forretningsmessige disposisjoner i kompaniskap med sønnene Bernt, Mathias og Ole. Da startet også den store ekspansjonen gjennom oppkjøp av jord og skog. Dette innebar også kjøp av fire åslodder fra O. Mustad & Søn.

Selv om Børre var snill og ikke sa for mye kunne han være svært bestemt og myndig. Etter 1902 måtte alle forretningsmessige beslutninger tas i fellesskap mellom disse fire karene, og Børre kunne ikke opptre eneveldig. En gang ble de tilbudt Dalborgmarka svært billig. Børre ivret for dette men sønnene syntes at skogen var for dårlig. Da kom det fra den aldrende kjempen: «Di er no'n smågutter. Hadde je vori 40 år yngre, skulle marka vori mi». Men det ble ikke noe av kjøpet.

Han likte seg godt på Øgardsetra. Aller best var det når han kunne gå dit sammen med barn og barnebarn. De kjørte fra Hunndalen til Prestgrinda før de dro Vesterås-vegen utover. De passerte da Børres barndomshjem, Presthaugen, hvor han hadde så mange minner. Veggen videre gikk om Gillerhaugen før de dreide sørover mot setra.

Utbygging av vannkraft

I 1868 kjøpte Børre Larsen Stangstuen plassen Engen i Hunndalen av Jens Pedersen. Jens var gardbruker, selveier og fabrikkarbeider, og bodde der med kone og tre barn i 1865. Børre dopte plassen om til Lilleengen og flyttet dit med familien. Senere kjøpte han Nygårdstuen i to omganger av farger Pedersen. For Børres aktiviteter og ambisjoner lå dette strategisk riktig til. Her rådde han over flere hundre meter med elvegrunn med vannfall som han ville utnytte. Hunnselva ble allerede utnyttet til drift av sag- og møllebruk på flere steder. I Brufoss drev Hunnselva produksjonsmaskinene for Mustad. Med vann fra Hunnsfallet drev Holmen Brænderi sin virksomhet. Børre hadde således nok av forbilder for sin utnyttelse av vannkraften.

På Nygårdstuen lå det en vadmelsstampe som utnyttet en liten fallhøyde da Børre overtok. Rett over Hunnselva lå øksesmia og senere trådtrekkeriet til Mustad. På den disponible elveparsellen er fallet i Hunnselva ganske beskjedent. For å oppnå fallhøyde, måtte det derfor graves kanaler, ofte over lange strekninger. For mølla, som

ble bygget i 1890, måtte det til en kanal med lengde på ca 600 meter, og det var stadig gravearbeider på gang. Inge Andrea hadde hender og tanker fulle av oppgaver og gjøremål på sine områder. Hun kunne ofte ikke se de mulighetene som Børre så. Hun hadde en uro for at denne kreative og foretaksomme mannen skulle blande seg oppi for mye og ikke klare seg. «Du græv ne peinga dine borti dassi kanala å kvennhusa så je veit snart itte å hen de bær», brukte hun å si. Johanne, som var gift med Bernt, fortalte at Inge Andrea hadde et fast uttrykk når hun syntes Børre hadde vært for vidløftig: «Du steller deg slik at vi itte får att no tæl vi blir gamle».

Industrigründeren

Med basis i den tilgjengelige vannkraften satte Børre på 1890-tallet i gang en rekke virksomheter. Den gamle vadmelsstampa ble revet og erstattet av en benmølle. Det ble også bygget et frørenseri for rensing av korn. Dette fikk tilbygd en sag som utnyttet samme vannhjul. En stor mølle med sju treturbiner ble tilknyttet den lange kanalen. På tunet til Nygårdsstuen ble det bygget en toetasjes bolig som inneholdt landhandel og kontor i første etasje.

Til venstre Solvang under bygging i 1897/98. I midten Skredderstuen og til høyre bedehuset. Bedehuset var opprinnelig våningshuset i Nygårdsstuen. Det hadde én etasje og fikk i den påbygde andreetasjen et stort rom som ble kalt «Børresalen».

Familiefaren

Inge Andrea og Børre fikk ni barn.

Beatha (1) ble født på Stangstuen i 1859. Hun giftet seg med Hans Davidsen Brohaug og de ble boende i nærområdet. De fikk seks barn.

Petter (2), f. 1860, giftet seg med Emma Mathilde Gustava Hansen. De traff hverandre i USA, og sammen med de to barna ble de boende der.

Lars (3) ble født i 1862 og giftet seg med Marta Skonnordseie. Også de emigrerte til USA hvor de fikk en sønn.

Bernt (4), f. 1864, giftet seg med Johanne Marie Glæstad. De fikk ingen egne barn men adopterte en jente.

Marie (5), f. 1866, og Ingvald (6) døde som småbarn.

Mathias (7), f. 1868, var gift to ganger: med Berte Marie Skonhovd som han fikk fem barn med, deretter Anna Antonsdatter Bergum. Med Anna fikk han ni barn.

Ole (8), f. 1870, var gift med Dagmar Sofie Madsen og de fikk 10 barn.

Benta (9), f. 1873, giftet seg med Anthon Mathiassen Korsmo som var den første ekspeditøren på Nygard stasjon. Han var enkemann med fire små barn. Benta døde i barselseng i 1905. Anton Korsmo døde selv i en skifteulykke på stasjonen i 1910.

Børre satte strenge krav til barna på flere slags måter. Han krevde således at døtrene i familien måtte lære seg å bake flatbrød og mjølke ku før de fikk lov til å gifte seg.

B. Lilleengen & Co

- en familiehistorie -

Religiøse og kulturelle interesser

Inge Andrea Lilleengen var strengt religiøst oppdratt og tok sitt kristenliv svært alvorlig. Dette preget også Børre, og med sitt vanlige initiativ tok han ofte ledelsen når noe skulle organiseres. Således innbød han i 1889 til stiftelse av Hunndalen totalavholdsforening. Børre ble her den selvskrevne formann. T. Lauvdal har i Vardal Bygdebok fortalt om dette slik: «Det første styre i Hunndalens totalavholdsforening bestod av: Børre Stangstuen, formann, Petter Malerstuen, næstformann; Even Nygårdstuen, Hans O. Bjugstad (Bakke) og Ole Chr. Nygårdstuen. Som kasserer utenom styret ble valgt frk. Beate Løkken. Med dette kraftige styre gikk laget til sin virksomhet. Særlig var formannen en gubbe som ikke var skuggredd. Det som han anså for å være sant og rett, gikk han inn i med hele sin sterke energi og arbeidskraft, sin seige utholdenhet og sitt dype religiøse alvor. Han var det samlende midtpunktet og primus motor for laget i den første vanskelige tid. Mange gikk trett og falt fra; men mange sluttet seg til så laget ved utløpet av de første 10 år hadde 95 voksne medlemmer».

Da Inge Andrea og Børre med barna flyttet til Engen i Hunndalen i 1868 hadde bolighuset bare en etasje. Børre døpte stedet om til Lilleengen. I 1896 ble huset påbygget og fikk en etter tiden fasjonabel fasade i sveitserstil. Her bodde Inge Andrea og Børre til de døde i henholdsvis 1907 og 1909. Etter å ha bodd på Glæstad, i Snertingdal og Gjøvik bodde også Johanne og Bernt Lilleengen her fra 1903. Familiekompaniet ble oppløst i 1947 og eiendommene fordelt blant arvingene. Ottar Lilleengen overtok Lilleengen med tomteområde og flyttet inn med familien.

Børre satt også i førersetet da Vardal Indremisjonsforening ble startet i 1892. Han var også sterkt engasjert i korsang og var i en årrekke leder og dirigent i Hunndalens Sangforening. Som ikke dette var nok, bygget han også sitt private forsamlingslokale, Børresalen. Denne ble satt opp som en 2. etasje på det gamle bolighuset i Nygårdstuen.

Barna fikk også merke det religiøse alvor som preget foreldrene. Det fortelles at mens Ole og Benta bodde hjemme i Lilleengen, fant de på at de skulle begynne i Frelsesarmeen. Dette falt ikke i god jord hos foreldrene, og ungdommene måtte flytte ut i Veslestua til de hadde tatt forsegelsen inn over seg.

En skogens mann

Skogen hadde preget Børres liv fra han ble født på Presthaugen. Gjennom oppvekst, yrke og forretningskarriere sto livet i skogen sentralt. Han var en ivrig jeger og var svært tilfreds når han kunne gå på harejakt med hunden «Lystig». Det var oppe i åsen, i Børres rette element, at han ble rammet av slag i 1902. Han kom seg aldri etter dette, men tross sitt handicap fulgte han interessert med helt til han døde i 1907.

B. Lilleengen & Co
- en familiehistorie -

Barna til Inge Andrea og Børre

Inge Andrea fødte ni barn, hvorav to, Marie og Ingvald, døde som småbarn. Petter og Lars emigrerte til USA og ble boende der med sine familier.

Barna til Inge Andrea og Børre:

1. Beathe Børresdatter Stangstuen (1859-1942)
Hans Davidsen Brohaug (1882-1958)
2. Petter Børresen Stangstuen (1860-1912) (USA)
Emma Mathilde Gustava Hansen (1869-1929)
3. Lars Børresen Stangstuen (1862-1912) (USA)
Martha Skonnordseie (1862-1926)
4. Børnt Børresen Lilleengen (1864-1931)
Johanne Marie Olsdatter Glæstad (1870-1962)
5. Marie Børresdatter Stangstuen (1866-) døde som barn
6. Ingvald Børresen Stangstuen døde som barn
7. Mathias Børresen Lilleengen (1868-1958)
 1. Berte Marie Skomhoyd (1869-1908)
 2. Anna Antonsdatter Bergum (1883-1952)
8. Ole Børresen Lilleengen (1870-1938)
Dagmar Sofie Madsen (1877-1947)
9. Benta Børresdatter Lilleengen (1872-1905)
Anton Korsmo (1868-1910)

Christiania 19 December 1892
Directøren for Gjøvik Cellulosefabrik
Chr. Christophersen *A. Skattum*
O. Ulvestad & Søn *Børre Lilleengen*

Børre Lilleengen ønsket seg bru over Hummelva ved Lundsfallet og vegforbindelse derfra til brua over Vesleelva. Han trengte da en avtale med eierne av Gjøvik Cellulosefabrikk og trådtrekkeriet i Arnot. Avtalen av 1892 ble signert av generalkonsul Chr. Christophersen, sakfører Adolf Skattum og Børre Lilleengen samt et navn som ikke har latt seg tyde.